

Towarzystwo Miłośników
Ziemi Kościańskiej

MARIAN KOSZEWSKI

Kościół Katolicki na Ziemi Kościańskiej (1939 - 1945)

Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej

Marian Koszewski

**Kościół Katolicki
na Ziemi Kościańskiej 1939-1945**

Kol. Zdzisławowi W.
Zm. pamięci
stamtędy lat
i opia

Marian Koszewski

Kościan 1999 *cewicz*

Redaktor książki
Leszek Zielonka

Projekt okładki
Grzegorz Pawlak

Fotografie:

Z archiwum Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej
i ze zbiorów prywatnych: Henryka Florkowskiego,
Mariana Koszewskiego, Józefa Szwarca i Jerzego Zielonki.

Druk
Zakład Poligraficzny Zbigniew Sottysiak
Kościan, ul. ks. Józefa Surzyńskiego.

ISBN 83-907453-2-1

Wprowadzenie

W 60. rocznicę wybuchu II wojny światowej do rąk Czytelnika trafia opracowanie Mariana Koszewskiego - byłego więźnia obozów koncentracyjnych p.t. „Kościół katolicki na Ziemi Kościańskiej 1939-1945”. Nie jest to pierwsza publikacja znanego i cenionego Autora. Wieńczy ona długoletnie żmudne badania w tej dziedzinie, a poprzedzona została drukiem artykułów na łamach „Pamiętnika Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej” oraz miesięcznika „Wiadomości Kościańskie”.

Niemieckie władze okupacyjne powiatu kościańskiego - jak mało kto - od początku zdawały sobie sprawę z patriotycznych postaw i narodowego zaangażowania duchowieństwa katolickiego. Żywe były tradycje walki kulturalnej [Kulturkampf]. W Kościanie walka o polskość Kościoła miała wyjątkowy przebieg. Po śmierci ks. proboszcza Arnima de Welnitz, rząd pruski narzucił parafii „państwowego proboszcza” ks. Juliana Brenka. Wszyscy wierni protestowali. 25 listopada 1876r. pruska policja rozbiła opór i niemieckiego proboszcza wprowadziła do świątyni. Zachowanie się ks. Brenka pogarszało sytuację. O antypolskich wystąpieniach i działaniach proboszcza często pisała prasa. Postowie - Polacy składali interpelacje w sejmie pruskim w Berlinie. Bojkot trwał długo - trzynaście lat. Dopiero w 1889r. przeniesiono Brenka na urzędową emeryturę i Kościan odetchnął.

Później były słynne strajki szkolne 1906-1908, w których Ziemia Kościańska protestowała przeciwko nauczaniu religii w języku niemieckim. Zbuntowali się uczniowie i rodzice w Czaczu, Czempiniu, Kamieńcu, Kiełczewie, Kościanie, Krzywiniu, Lubiniu, Śmiglu, Wielichowie i w wielu innych miejscowościach.

Pomni na zasługi duchowieństwa polskiego hitlerowcy podjęli akcję likwidacji Kościoła. Przeprowadzali ją wolno, z rozmysłem, planowo, etapami. Od samego początku zlikwidowali stowarzyszenia katolickie i tydzień po tygodniu organiczali praktyki religijne, sporządzali listy proskrypcyjne księży świeckich i zakonnych, przygotowali obozy przejścio-

we - najczęściej w klasztorach. W lutym 1940r. rozpoczęli w powiecie kościańskim internowanie duchowieństwa.

Do ostatecznej rozgrywki stanęli w październiku 1941r. Aresztowano księży, zamknięto świątynie, skonfiskowano majątek parafii. W powiecie kościańskich pozostawiono jedynie 2 księży: ks. proboszcza Zygmunta Ciepluchę w Oborzyskach Starych i ks. proboszcza Jana Jazdończyka w Bronikowie. Księża osadzono w obozie koncentracyjnym w Dachau. Przeszli tam prawdziwą Golgotę. Starszych wysiedlono do Generalnego Gubernatorstwa.

Kiedy po wojnie liczono straty ludzkie - okazało się, że Ziemia Kościańska w porównaniu z sierpniem 1939r. straciła 50% stanu księży diecezjalnych i 66% księży zakonnych (benedyktyni z Lubinia). Dla Archidiecezji Poznańskiej te tragiczne wskaźniki wyniosły odpowiednio: 32.9% i 50,9%.

Marian spieszył się z tą książką. Nie chciał czekać do września. Zbiegał mocno, aby ukazała się w czasie bytności w kraju Papieża - Polaka. I miał rację. W czerwcu 1999r. Jan Paweł II beatyfikuje w Warszawie 108 polskich męczenników za Wiarę z czasów II wojny światowej. Są wśród nich: księża, zakonnicy, siostry zakonne, alumni, także osoby świeckie działalnością związane z Kościołem. W tym gronie znajduje się syn Ziemi Kościańskiej - brat Józef Zapłata ze Zgromadzenia Braci Serca Jezusowego.

Urodził się 5 marca 1904r. w Jerce. Mieszkał we Wronowie, do szkoły powszechnej chodził w Turwi. Do Zgromadzenia wstąpił w 1927r. Aresztowany szybko, bo w październiku 1939r., zmarł 19 lutego 1945r. w Dachau. Oddał swoje życie, w czasie epidemii tyfusu plamistego, opiekując się chorymi. Jego współtowarzysz obozowej niedoli, ks. Marian Balcerek, pochodzący z Krzywina, napisał we wspomnieniach po wojnie:

„(...)Po odbyciu służby wojskowej [brat Józef Zapłata] wstąpił do Zgromadzenia Serca Jezusowego w Poznaniu. Ponieważ miał zainteresowanie do pracy biurowej przeznaczono Go jako siłę biurową do Kancelarii Prymasa Polski i Kurii Arcybiskupiej. Cechowała Go powaga i głębokie zrozumienie swego powołania. Każdą pracę wykonywał sumiennie i gorliwie tak, że był wzorem dla swoich współpracowników. Takie świadectwo otrzymałem od Jego przełożonych, którzy patrzyli na Jego pracę. Wiem, że 3 października 1939r. przy rewizji Pałacu Arcybisku-

piego w Poznaniu, został aresztowany i zamknięty w więzieniu [przy ul. Młyńskiej]. Stąd wywieziono Go do klasztoru w Kazimierzu Biskupim, a w maju 1940r. do obozu koncentracyjnego w Dachau. Na odcinku życia obozowego poznałem Go, jak dzięki swej wrodzonej inteligencji, radził sobie w trudnościach, przede wszystkim w przeciwnościach i chorobie, z pogodnym obliczem zgadzał się z wolą Bożą. Dla najbliższego otoczenia pozostanie na zawsze we wdzięcznej pamięci(...).

I dalej:

„(...) Lubił poświęcać się dla drugich, chorym w rewirze [izba chorych w obozie koncentracyjnym] spieszył z posługami. Nie mogę zapomnieć, ile współczucia i dobrego serca okazał mi, gdy ciężko zachorowałem na zapalenie stawów i przez kilka tygodni nie mogłem się ruszać. Pełną uznania była jego troskliwość o zbawienie duszy bliźniego(...) Szlachetne Jego pragnienie i gorące życzenie powrotu do ukochanej Ojczyzny nie spełniło się. Po 2 tygodniowej walce z wysoką gorączką tyfusową zmarł w rewirze 19 lutego 1945r.”

Ziemia Kościańska nie zapomniała o Słudze Bożym - bracie Józefie Zapłacie. Piękny artykuł poświęcił mu w „Wiadomościach Kościańskich” dr med. Henryk Florkowski. Wspomnił Jego zasługi dla Kościoła proboszcz w Wyskoci ks. Marek Celka w „Świętym Andrzeju” - gazecie parafialnej.

Poza wspomnianymi już okolicznościami jest jeden motyw, bardzo osobisty, który - przypuszczam - skłonił Autora do wydrukowania tej pracy. Stanowi go długoletnia serdeczna i przyjacielska więź z księżmi - więźniami obozu koncentracyjnego w Dachau. Ich niewątpliwą zasługą jest to, że pielęgowali i przechowali Prawdę i Dobrą Pamięć o tych, którzy w kacetach oddali swe życie za Wiarę i Ojczyznę.

Mogą być dumni związani z Kościanem seniorzy, redaktorzy „Biuletynu Informacyjnego Księża b. Więźniów Obozu w Dachau”, działający w najwyższych władzach Komitetu Księża Polskich b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych, i tak: ks. Leon Stępniać (wiceprzewodniczący) i ks. Stanisław Kaczmarek (sekretarz Komitetu). Obaj w czerwcu 1999r. obchodzą jubileusz 60-lecia kapłaństwa i Marian tą książką sprawia im najmiłszy prezent.

JERZY ZIELONKA

1. Męczennik, Sługa Boży, brat Jan Zapłata.

Marian Koszewski

Kościół katolicki na Ziemi Kościańskiej 1939 - 1945

W 1939r. powiat kościański liczył 86,5 tys. mieszkańców, z tego 97% stanowili Polacy, a 3% Niemcy. Postugę duszpasterską w 28 parafiach - trzy były nie obsadzone - pełniło 38 księży diecezjalnych i 3 zakonnych (o.o benedyktyni w Lubiniu).

Parafie wchodziły w skład czterech dekanatów: kościańskiego - dziekan ks. Franciszek Ksawery Ruszczyński, proboszcz w Czempiniu; śmigieńskiego - dziekan ks. Walenty Kolasieński, proboszcz w Górcie Duchownej; gostyńskiego - dziekan ks. Roman Wesołowski, proboszcz w Krzywiniu i grodziskiego - dziekan ks. Stefan Kruszka, proboszcz w Grodzisku.

Od 7 do 9 września powiat kościański znalazł się pod okupacją niemiecką. 17 września, przybył do miasta z Bischofsteinitz dr Helmut Liese z nominacją na Landrata [odpowiednik starosty]. Podlegały mu sprawy kościelne, ale najwyższych uprawnień nie posiadał, bo politykę wyznaniową prowadziły: gestapo i urząd namiestnika Rzeszy w Poznaniu.

W 1939r. Hitler, mówiąc o pruskich metodach walki z polskością, uznał je za zbyt łagodne i niekonsekwentne, a w 1942r. Greiser nazwał polski kler katolicki zaboru pruskiego, najzaciętszym bojownikiem walki narodowościowej skierowanej przeciwko narodowi niemieckiemu. Walkę z Kościołem w okresie okupacji określił jako „wykluczenie polskiego duchowieństwa z życia politycznego w możliwie rozsądny sposób”. Zakres i sposób tego „wykluczenia” staram się przedstawić w tym opracowaniu.

Ograniczenie praktyk religijnych

Landrat kościański w sprawozdaniu sytuacyjnym z 21 IX 1939r. donosił namiestnikowi Rzeszy w Poznaniu, że ludność polska spodziewa się rychłego wyzwolenia przez wojsko polskie oraz, że za taki sposób myślenia znaczną część winy ponosi polski kler, który podjudza Polaków przeciwko wszystkiemu, co niemieckie. Ponadto landrat donosił, że w czasie nabożeństw śpiewa się hymn narodowy oraz „*znaną pieśń podjudzającą Boże coś Polskę*”. I domagał się wprowadzenia zakazu odprawiania takich nabożeństw na terenie całej rejencji.

Pod koniec października 1939r. landrat Liese przekazał proboszczom zarządzenie, ograniczające obchody Święta Zmarłych. Procesje z kościoła na cmentarz mogły się odbywać w godzinach przedpołudniowych i bez udziału sztandarów o barwach narodowych. Na cmentarzu nie było wolno głosić kazań, a gdyby uroczystość stała się manifestacją polityczną, grożono aresztowaniem proboszcza. W grudniu 1939r. władze nie zezwoliły na odprawienie nabożeństw w drugie święto Bożego Narodzenia.

Niższe organa administracyjne, które pośredniczyły w przekazywaniu zarządzeń i kontrolowały ich wykonanie, działały też na własną rękę. Burmistrz Krzywina Franzke pismem z 4 X 1939r. zakazał ks. dziekanowi Romanowi Wesołowskiemu używania dzwonów, zaś parafianom klęknięcia przed krzyżami i figurami oraz ich całowania. Księżom zebrany na posterunku żandarmerii w Śmiglu oświadczone 18 XI 1939r., że w dni powszednie msze święte mogą być odprawiane tylko przy drzwiach zamkniętych, ponieważ praca jest ważniejsza, niż udział w nabożeństwie.

Jednolite zarządzenie, które ograniczało praktyki religijne wprowadził namiestnik Rzeszy w Poznaniu 24 VII 1940r. Przepisy stwierdzały, że msze święte z kazaniem można odprawiać w niedziele i święta w godzinach od 7 do 11.30 i w dni powszednie od 7 do 8, ale tylko w środy i soboty z udziałem wiernych. Na słuchanie spowiedzi wyznaczono sobotę godz. od 15 do 20, na naukę religii - środę godz. od 15 do 18. Ograniczeniom czasowym (jeśli nie brać pod uwagę godziny policyjnej)

nie podlegały jeszcze chrzty, śluby i pogrzeby. Zarządzenie to nie dotyczyło niemieckich parafii katolickich.

W październiku 1940r. ukazało się kolejne zarządzenie namiestnika Rzeszy, ograniczające uroczystości pogrzebowe. W kondukcje żałobnym mogła brać udział tylko najbliższa rodzina, ponieważ - zdaniem władz niemieckich - obecność innych osób mogła stworzyć okazje do przekształcenia się uroczystości w demonstracje. Nie było wolno prowadzić konduktu z domu, bo uznano, że zebrani uczestnicy pogrzebu tylko uczują i politykują. Wprowadzono zatem nadzór policyjny nad każdym polskim pogrzebem.

W grudniu 1940r. gestapo poznańskie zakazało polskim księżom odprawiania nabożeństw dla katolików niemieckich. W czerwcu 1941r. na zarządzenie namiestnika Rzeszy wprowadzono obowiązek oznaczenia wszystkich polskich kościołów tablicami z napisem „Polnische Kirche”.

Inną formą ograniczenia praktyk religijnych była rozpoczęta w 1940r. akcja niszczenia lub usuwania figur i krzyży z miejsc publicznych. W Kościanie z placu przy drukarni trzeba było przenieść w inne miejsce pomnik Serca Pana Jezusa, a z Parku Miejskiego - figurę św. Jana Nepomucena. W Bonikowie zburzono figurę św. Wawrzyńca, w Bieżyniu - Matki Boskiej na kolumnie, w Czempiniu - figurę na Rynku, w Gołębinie - Matki Boskiej Różańcowej, w Kurzejgórze - Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w Gradowicach - Kapliczkę Matki Boskiej oraz św. Wawrzyńca, w Olszewie - krzyż przydrożny, w Prochach - figurę św. Teresy od Dzieciątka Jezus oraz krzyż na skrzyżowaniu dróg, w Spytkówkach - Kapliczkę Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w Turwi - Kapliczkę z figurą Chrystusa Frasobliwego. W Kluczewie zmuszono rolnika Ludwika Tylińskiego do usunięcia figury z ogrodu przy drodze, ponieważ zdaniem władz stanowiła ona zagrożenie komunikacyjne - odwracała uwagę kierowców od ruchu na drodze.

W początku 1941r. nakazano zamknąć w Kościanie cmentarz katolicki przy ul. ks. Piotra Bączkowskiego, a nowy wyznaczono daleko za miastem, pod lasem kietczewsko-bonikowskim. W maju tegoż roku rozpoczęto prace rozbiórkowe zabytkowego kościoła św. Krzyża położonego przy al. Kościuszki, naprzeciw Landratsamtu. Widocznie musiał się źle kojarzyć niemieckim urzędnikom.

Eksterminacja duchowieństwa

Landrat kościański w sprawozdaniu sytuacyjnym z 31 X 1939r. w rozdziale „Kościół” przekazał szefowi administracji cywilnej w Poznaniu następującą informację:

- Polscy proboszczowie doszli do przekonania, że byłoby dla nich najlepiej, aby zachowywali się spokojnie. Ostatnie rozstrzeliwania (30 IX i 23 X w Śmiglu oraz 2 X i 23 X w Kościanie) i stałe branie proboszczów jako zakładników pokazały im, że rozpoznano ich jako przywódców polskości. W tym stanie rzeczy bezwzględnie potrzebna szybka ewakuacja stąd polskich duchownych...

Lokalne władze niemieckie - nie oczekując na odgórne polecenia - rozpoczęły od pierwszych dni okupacji stosować środki przymusu wobec księży.

W powiecie wolsztyńskim 3 IX 1939r. aresztowano: ks. proboszcza Edmunda Majkowskiego z Kopanicy i ks. proboszcza Franciszka Harwaczyńskiego z Kębtowa, a 12 września - ks. proboszcza Edwarda Gramlewicza z Siedlec (zginął w lipcu 1940r. w Forcie VII w Poznaniu). W powiecie leszczyńskim we wrześniu 1939r. uwięziono ks. proboszcza Józefa Rauera z Drzeczkowa, a w październiku tego roku: ks. proboszcza Stanisława Małeckiego ze Święciechowy, ks. proboszcza Stefana Łukowskiego z Mórkowa i ks. proboszcza Mariana Poprawskiego z Goniembic. Wszyscy zginęli w styczniu w 1940r. w Forcie VII w Poznaniu. W tym samym miesiącu zginął w Forcie VII ks. proboszcz Paweł Steinmetz, organizator Powstania Wielkopolskiego w Osiecznej i w powiecie leszczyńskim.

W powiecie kościańskim 16 IX 1939r. aresztowano ks. proboszcza Stanisława Nowaka ze Śmigla i ks. proboszcza Kazimierza Pankowskiego z Czacza, a 3 października ks. rektora Alfonsa Graczyńskiego z Kościana.

Poprzedniego dnia w czasie egzekucji na Rynku w Kościanie ks. Graczyński chciał poświęcić własne życie za życie Ludwika Wenskiego, ojca bardzo licznej rodziny, ale ofiara nie została przyjęta.

W Śremie na Rynku 20 X 1939r. w zbiorowej egzekucji rozstrzelano ks. prefekta Antoniego Rządkiego, który wybrał dobrowolnie śmierć ratując życie ojca licznej rodziny.

Represje stosowane wobec duchowieństwa w Wielkopolsce w początkach okupacji nie były tak silne jak na Pomorzu, gdzie fala masowych aresztowań rozpoczęła się już 15 X 1939r. W archidiecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej takie aresztowania - internowania nastąpiły dopiero w pierwszym kwartale 1940r.

Przeprowadzono je na polecenie poznańskiego gestapo, które działając w oparciu o zarządzenie Wyższego Dowódcy SS i policji w Poznaniu z dnia 12 XI 1939r. w sprawie wysiedleń Polaków i Żydów ustaliło wytyczne dla przeprowadzenia akcji i przesłało je 13 XII 1939r. landratom do realizacji. Ogólny plan internowania zakładał osadzenie około 80% duchowieństwa w klasztorach męskich w Wielkopolsce; tam księża mieli czekać na zbiorowy transport. Nie określono jednak docelowego kierunku transportu, chociaż zgodnie z zarządzeniem 12 XI 1939r. powinno to być Generalne Gubernatorstwo. Na miejsce internowania wskazano do wyboru 45 klasztorów, w tym klasztor benedyktynów w Lubiniu, franciszkanów w Kobylinie, Miejskiej Górcie i Osiecznej, filipińców w Gostyniu, werbistów w Bruczkowie i Chłudowie, oblatów w Krobii i Obrze, braci Serca Pana Jezusa w Puszczykówku. Wykazy wszystkich duchownych, z zaznaczeniem czerwonym krzyżykiem osób nie przewidzianych do internowania, miały być przesłane do gestapo w Poznaniu do końca grudnia 1939r.

17 stycznia 1940r. z kościańskiego więzienia wywieziono ks. proboszcza Stanisława Nowaka, ks. rektora Alfonsa Graczyńskiego i ks. proboszcza Kazimierza Pankowskiego. Padał śnieg. Pod Jerką na oblodzonej drodze samochód wpadł w poślizg. W wypadku został ranny ks. Pankowski, którego odwieziono do szpitala w Kościanie, a pozostałych do miejsca przeznaczenia to jest do klasztoru ojców benedyktynów w Lubiniu. Niespodziewanych gości, pierwszych internowanych księży, przyjął serdecznie o. Zygmunt Mreła.

16 lutego 1940r. na wezwanie poznańskiego gestapo stawilo się w kościańskim Landratsamcie 18 księży, i to: proboszcz Stanisław Ciążyński z Wonieścia, proboszcz Stanisław Cichy z Wilkowa Polskiego, wikariusz Józef Grzesiek z Wielichowa, proboszcz Jan Jazdończyk z Bronikowa, wikariusz Czesław Jeżewski z Parzęczewa, wikariusz Wacław Jurga z Wyskoci, proboszcz Mieczysław Kłóś z Białyca Starego, wikariusz Czesław Kuźniak z Kościana, proboszcz Stefan Leciejewski z Łęk Wielkich, wikariusz Józef Mettler z Kościana, proboszcz Kazimierz

2. Księża internowani w klasztorze w Lubiniu.

3. Wywóz księży z Lubinia do Fortu VII w Poznaniu (1940 r.)

Nowak z Czerwonej Wsi, proboszcz Adam Rogalewski z Konojadu, dziekan Franciszek Ruszczyński z Czempinia, wikariusz Antoni Schwarz z Kościana, wikariusz Józef Sopart z Czempinia, ks. Julian Sibiński administrator parafii w Prochach, proboszcz Stanisław Szwedziński z Bucza i wikariusz Stefan Tomczak z Kościana. Wszyscy mieli bagaże, bo można było zabrać bieliznę osobistą i pościelową, koc i siennik, wszystko do łącznej wagi 50 kg. Każdy mógł posiadać pieniądze do 50 marek. W sali posiedzeń Landratsamtu sporządzono spis osobowy księży i około godziny 16.00 wywieziono ich ciężarówką krytą brezentem do klasztoru w Lubiniu. W czasie przejazdu przez miasto ks. Schwarz, uchylając pokrycie samochodu, błogostawił przechodniom. W Lubiniu księża dowiedzieli się, że bez zezwolenia nie wolno wychodzić poza mury klasztoru, a wyjazd do Generalnego Gubernatorstwa nastąpi w terminie późniejszym. Po odjeździe policji nastąpiło spotkanie z zakonnikami i z 15 internowanymi księżmi przywiezionymi do Lubinia 27 stycznia 1940r z Wolsztyna. Miejsce na nocleg poprzedniego dnia przygotowano w pomieszczeniu muzeum klasztornego.

Warunki w klasztorze, mimo zwiększonej liczby mieszkańców były względnie dobre. Nie brakowało żywności, bowiem dostarczały ją parafie i rodziny internowanych. W Kościanie organizował ją Kazimierz Jankiewicz - kościelny z Kaplicy Pana Jezusa, w Przemęcie - kupiec Słodnik, w Wilkowie Polskim - rolnik Napierała.

Co dnia odprawiano nabożeństwa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu, organizowano dni skupienia, zebrania z wykładami, wydawano niedzielną gazetkę ścienną, zdobioną karykaturami przez o. Leandra Kubika. Młodzi kapłani uczyli się języka niemieckiego pod kierunkiem ks. Graczyńskiego, pracowali w kuchni i ogrodzie, sprzątały pomieszczenia klasztorne. W miarę upływu czasu rościło jednak wśród internowanych przygnębienie, wynikające z braku wolności i niepewności jutra. Odczuwali to szczególnie starsi.

W marcu 1940r. przywieziono do Lubinia 36 księży z powiatów: Czarńków, Międzychód, Nowy Tomyśl, Oborniki. Na początku kwietnia zwolniono ks. prob. Jana Jazdończyka z Bronikowa, który otrzymał zezwolenie na podjęcie pracy duszpasterskiej w swojej parafii, po podpisaniu w kościańskim gestapo zobowiązania o zachowaniu tajemnicy z pobytu w Lubiniu.

22 maja 1940r. w wigilię Bożego Ciała wywieziono do Fortu VII w Poznaniu i dalej do Dachau 46 księży w wieku do 60 lat, w tym 13 z kościańskiego. Z transportu wyłączono ks. Soparta z Czempinia, którego matka była z pochodzenia Niemką. Zachowały się zdjęcia z wyjazdu księży, stojących z bagażami przed samochodami krytymi brezentem. Fotografował z ukrycia o. Stanisław Lorkiewicz.

Od jesieni 1940r. rozpoczęły się sporadyczne, indywidualne wyjazdy księży starszych, w wieku powyżej 60 lat, do Generalnego Gubernatorstwa lub do rodziny. Na wyjazd trzeba było uzyskać zezwolenie poznańskiego gestapo. W 1941r. do Generalnego Gubernatorstwa wyjechali: ksiądz Alfons Graczyński, ks. Stanisław Nowak, ks. Franciszek Ruszczyński. Wyjątkowo - do siostry w Parzęczewie - udał się ks. Adam Rogalewski, jednak i on - w styczniu 1943r. - zmuszony został do wyjazdu do Generalnego Gubernatorstwa.

Księża z powiatów: leszczyńskiego (8 osób) i rawickiego (11 osób) byli internowani w klasztorze ojców franciszkanów w Miejskiej Górcie, a z powiatu gostyńskiego (13 osób) w klasztorze werbistów w Bruczkowie.

Po masowych aresztowaniach w pierwszym kwartale 1940r. do końca września 1941r. nie było przypadku uwięzienia księdza w powiecie kościańskim. W tym okresie księża solidarnie opiekowali się opuszczonymi parafiami, sprawując tam posługę duszpasterską. Nadszedł 6 października 1941r. Na plebanię w Śmiglu około godziny 13.00 przybyło 3 żandarmów. Przeprowadzili rewizję w mieszkaniu, weszli do kościoła, skąd zabrali naczynia liturgiczne. Potem zamknęli i zaplombowali kościół, a wikariusza ks. Milana Kwiatkowskiego wywieźli do więzienia w Kościanie. Wieczorem wszystkich aresztowanych księży wywieziono do Fortu VII w Poznaniu.

W transporcie tym znaleźli się: proboszcz Stanisław Bednarkiewicz z Kościana, prefekt Antoni Berek z Kościana, proboszcz Teofil Fieweger z Rąbinia, proboszcz Ludwik Górski z Wielichowa, proboszcz Jan Guder z Kamieńca, proboszcz Stefan Jaskulski z Gryżyny, proboszcz Leon Kutzner z Wyskoci, wikariusz Milan Kwiatkowski ze Śmigła, proboszcz Józef Pawlak z Bonikowa, o. Franciszek Mreńta - przeor benedyktynów z Lubinia, o. Jan Pawłowski - misjonarz Świętej Rodziny, ujęty w Łuszkowie. Ks. prob. Juliana Waltera z Głuchowa aresztowano 7 października i osadzono w Forcie VII.

5, 6 i 7 października 1941r. podobne aresztowania księży przeprowadzono w całym okręgu Warty (Warthegau). W obozach: Forcie VII w Poznaniu, Konstancynie i Łądzie osadzono ogółem 541 duchownych. Specjalnym pociągiem, 29 października 1941r. 506 księży wywieziono do Dachau, w tym 11 z powiatu kościańskiego, 6 - z gostyńskiego, 3 - z leszczyńskiego, 3 - z rawickiego, 4 - z wolsztyńskiego.

Duże straty poniósł klasztor benedyktynów w Lubiniu, który w latach 1940-1941 - jak już pisałem - był obozem internowania dla 101 duchownych. Przed wojną klasztor liczył 9 ojców, 11 braci i 9 kleryków. W działaniach wojennych zginęło 2 ojców, w obozach koncentracyjnych 3 oraz jeden w więzieniu. Dwóch braci zmarło w klasztorze w 1942r.

W czasie październikowych aresztowań w 1941r, zabrano ze wsi Łuszkowo, ojca Jana Pawłowskiego misjonarza Świętej Rodziny w Bąblinie, przebywającego u krewnych. Więziony najpierw w Forcie VII w Poznaniu, zmarł później - 18 czerwca 1942r. w obozie w Dachau.

W październiku 1943r. została aresztowana siostra Maria Wiśniewska, szarytka z domu zakonnego w Racocie. W konspiracji pełniła funkcję łączniczki AK. Więziona w Forcie VII w Poznaniu, zginęła tam 19 listopada 1943r., zastrzelona przez komendanta obozu R.H. Waltera za wspólne odmawianie różańca. Osobowość zakonnicy tak zadziwiła zbrodniarza, że osobiście konwojował jej zwłoki do krematorium, gdzie domagał się przeprowadzenia sekcji zwłok dla ustalenia przyczyn siły jej życia.

W tabeli przedstawiono rozmiary represji i strat, jakich doznali kapłani diecezjalni w wybranych powiatach.

Powiat	Kościan	Gostyń	Leszno	Rawicz
obsada parafii 1939	38	30	33	26
represjonowani	33	27	24	19
% do stanu z 1939r.	87	90	73	73
więzieni w obozach koncentracyjnych	24	18	21	12
w tym: zmarli	16	10	13	9
zmarli w GG	2	3	1	1
zginęli w działaniach wojennych	-	-	2	-
zmarli w parafiach	1	1	-	3
zmarli razem	19	14	16	13
% do stanu z 1939r.	50,0	46,6	48,5	48,2

4. Ks. prob. Stanisław Bednarkiewicz z Kościana.

5. Ks. dr Antoni Berek – prefekt z Kościana.

6. Ks. Antoni Schwarz z Kościana.

7. Przeor O. Zygmunt Mreła, OSB z Lubinia.

8. O. Piotr Nowacki, OSB z Lubinia.

9. O. Leander Kubik, OSB z Lubinia.

Zamknięcie kościołów, zabór mienia.

W październiku 1941 r. wszystkie kościoły i kaplice zostały zamknięte. Wyjątek stanowił kościół katolicki w Bojanowie Starym przeznaczony wyłącznie dla Niemców z powiatu kościańskiego. W Kościanie Sztab Pracy SS otrzymał do swojej dyspozycji kościół Pana Jezusa i Świętego Ducha. Przez jakiś czas składano w nim meble po wysiedlonych Polakach. Na cele magazynowe zamieniono kościoły w Czaczu i Czempiniu oraz od stycznia 1944r. farę w Kościanie (sprzęt radiowy). Klasztor benedyktyńców w Lubiniu zamieniono w III kwartale 1941r. na dom starców dla ludności polskiej z Poznania. Bibliotekę klasztorną przejęła Państwowa Biblioteka w Poznaniu.

Zamykanie kościołów oznaczało również zabór mienia. W Oborzyskach Starych, należące do parafii 150 mórg otrzymał miejscowy niemiecki majątek, inwentarz żywy - przodownik wiejski, 14 kg białej bielizny kościelnej - Niemiecki Czerwony Krzyż, 125 kg świec - składnica w Poznaniu. Zabrano jedną monstrancję, trzy kielichy oraz lichtarze.

Z Bucza w pięciu skrzyniach wywieziono białą bieliznę kościelną, świece woskowe, dywany, cztery kielichy, dziewięć krzyży, siedem różnych przedmiotów ze srebra oraz księgi i dokumenty kościelne. Na probostwie opieczątowano pomieszczenie biblioteczne.

Z kościoła farnego w Kościanie zabrano m.in: 3 monstrancje, 3 relikwiarze, 4 pacyfikaty, 3 trybularze, tabernakulum, 13 krzyży ołtarzowych, 58 lichtarzy ołtarzowych, 2 kandelabry siedmioświecowe, 2 żyrandole, 23 ornaty, 8 kap, białą bieliznę kościelną i największy dzwon. Z kościoła Świętego Krzyża zrabowano przed jego rozbiórką 14 lichtarzy ołtarzowych, 5 ornatów, białą bieliznę kościelną oraz dwa dzwony. Z kościoła Świętego Ducha - 7 ornatów, białą bieliznę kościelną oraz dzwon. Z kościoła Pana Jezusa skonfiskowano: 2 kielichy 1 monstrancję, 20 lichtarzy ołtarzowych, wota obrazowe, białą bieliznę kościelną oraz dzwon.

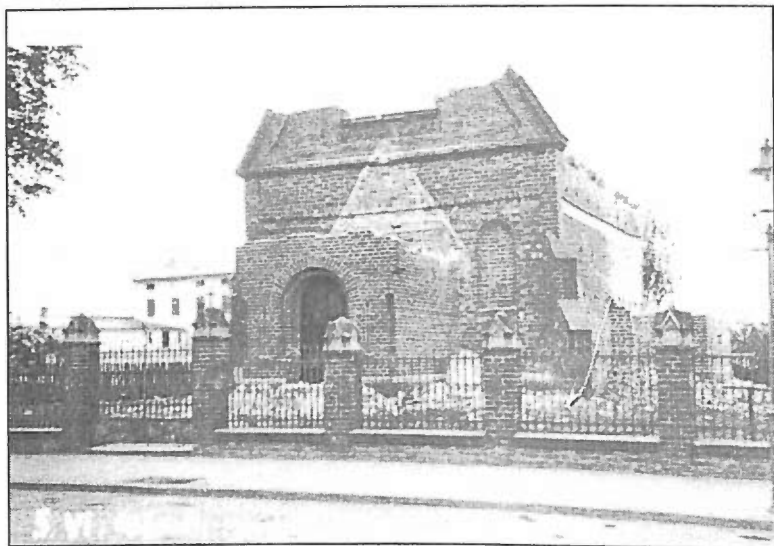
Zabór mienia przeprowadzono też w pozostałych parafiach.

Do składnicy w Poznaniu przekazano świece, chorągwie, ornaty, dywany i chodniki. Te ostatnie otrzymały także miejscowe urzędy.

Księgozbiory kościelne, złożone w piwnicach Landratsamtu, wywieziono po selekcji w 6 skrzyniach do klasztoru filipinów w Gostyniu. Książeczki do nabożeństwa i modlitewniki, zawierające tekst pieśni „Boże coś Polskę” podlegały konfiskacie. W Kościanie zebrano aż

10. Pomnik zniszczony w Czempiniu.

11. Rozbiórka kościoła św. Krzyża w Kościanie.

12. Rabunek dzwonów z Wilkowa Polskiego.

13. Pomnik Serca Jezusowego w Kościanie.

258 egzemplarzy. Wszystkie dzwony kościelne pod koniec 1941r. wywieziono na przetop do niemieckich zakładów zbrojeniowych.

Duszpasterstwo jawne

Po październikowych aresztowaniach w 1941r. pozostało w swoich parafiach tylko dwóch księży. W Bronikowie k. Śmigła prob. Jan Jazdończyk, w Oborzyskach Starych k. Kościana prob. Zygmunt Cieplucha. W styczniu 1942r. ksiądz Jazdończyk otrzymał zezwolenie władz okupacyjnych na otwarcie kościoła i sprawowanie posługi duszpasterskiej, a ksiądz Cieplucha - na duszpasterstwo. W lutym 1942r. biskup Walenty Dymek ustanowił ich pełnoprawnymi zastępcami nieobecnych proboszczów.

Ks. Jan Jazdończyk objął posługą duszpasterską parafie w gminach: Bucz, Bojanowo Stare, Kamieniec, Śmigiel i Wielichowo, zaś ks. Zygmunt Cieplucha w gminach: Czempiń, Kościan i Krzywiń. Kościół w Oborzyskach został otwarty dopiero w sierpniu 1944r. Na odprawienie nabożeństw poza własną parafią, księża musieli otrzymać zezwolenie z Landratsamtu.

Kościół otwierał i zamykał każdorazowo policjant niemiecki, bo na policji przechowywano klucze. Do jego obowiązku należało składanie systematycznych, pisemnych sprawozdań, z podaniem ilości osób uczestniczących we mszy świętej. Władze okupacyjne, mimo udzielanych zezwoleń, patrzyły niechętnie na liczny udział w nabożeństwach. Prowadzono kontrolę na drogach i zabraniano gromadzenia się pod kościołem. W Kościanie w marcu 1943r. policja obstawiła farę i sprawdzała dokumenty. Kto ich nie posiadał przy sobie był kierowany na posterunek i mógł trafić na roboty przymusowe do Niemiec.

Kościół, wypełniając w takich okolicznościach, obowiązki duszpasterskie, stał się publiczną ostoją polskości, która dawała nadzieję na przetrwanie. Z uznaniem należy podkreślić postawę dwóch starszych księży, którzy z pełnym poświęceniem pełnili kapłański obowiązek w całym powiecie kościańskim. Skalę tej posługi przedstawia zestawienie na końcu tekstu.

Dwie czynne parafie w powiecie to było „dużo”, bowiem władze z

14. Ks. prob. Jan Jazdończyk z Bronikowa.

15. Ks. prob. Zygmunt Cieplucha z Oborzysk Starych.

zasady zezwalały na działalność tylko jednej. Tabelka charakteryzuje rozmiar postug kapłańskich w parafiach powiatu kościańskiego w latach 1941-1946.

Rok	Chrzty		Śluby		Pogrzeby	
	Bronikowo	Oborzyska	Bronikowo	Oborzyska	Bronikowo	Oborzyska
1941	18	19	10	4	16	11
1942	154	677	43	60	?	128
1943	325	760	83	83	?	241
1944	456	781	95	80	?	142
1945	64	54	53	74	20	40
1946	20	45	13	27	13	20

Duszpasterstwo tajne

Bardzo ograniczone duszpasterstwo jawne było okresowo wspierane przez księży, ukrywających się na terenie powiatu kościańskiego. W Białczu Starym, w domu urzędnika dworskiego Franciszka Beby, ukrywał się od października 1941r. , aż do końca okupacji o. Jan Jankowiak, benedyktyn z Lubinia. Przez jakiś czas przebywał tam ks. Teofil Ratajczak, wikariusz z Rydzyny, skierowany przez Siostry Ochroniarki z Czacza.

Przez rok u Bebów w Białczu i w leśniczówce w Księginkach znajdował schronienie o. Kazimierz Łabiński, oblat z Obry k. Wolsztyna. W październiku 1941r. uniknął aresztowania w Wilkowie Polskim, gdzie od lutego 1940r. zastępował ks. prob. Stanisława Cichego, osadzonego w Dachau. Poszukiwany przez gestapo listem gończym nr 122 z 13 listopada 1941r., ukrywał się do końca okupacji.

W Kościanie przebywał okresowo u krewnych ks. Piotr Stróżyński, kapelan więzienny z Wronek, od czasu do czasu przyjeżdżał ks. Józef Kleba - w 1938r. wikariusz w Kościanie.

W latach 1940-1941 ukrywał się w powiecie kościańskim ks. Marian Samoliński, wikariusz z Cerekwicy w powiecie jarocińskim. W kwietniu 1940r. otrzymał od biskupa Walentego Dymka zezwolenie na pełnienie posługi duszpasterskiej w całej archidiecezji. Aresztowany 29 kwietnia 1944r. w Siekówku, więziony w Żabikowie, Sachsenhausen, Bergen-Belsen i Dachau, doczekał się wyzwolenia 29 kwietnia 1945r.

Siostry Miłosierdzia

Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a'Paulo od 1864r. posiadało w Kościanie szpital św. Zofii. Po wkroczeniu wojsk hitlerowskich, we wrześniu 1939r. szpital ten przejęły w październiku 1939r. niemieckie władze miejskie, później - powiatowe.

Przez całą okupację siostry pracowały w szpitalu jako pielęgniarki oraz w izbie przyjęć, kuchni, suszarni itp. Znane są nazwiska 15 sióstr: Wanda Becker, Maria Bielińska, Jadwiga Dera, Leokadia Doberschütz, Waleria Hochschultz, Maria Kornacka, Maria Kowalska, Agnieszka Malepsza, Wiktoria Orzechowska, Ksawera Pierzchalska, Joanna Stefańska, Bronisława Topolewska, Kazimiera Wiśniewska, Anna Zbąska, Jadwiga Zimmermann.

Od 1941r. pielęgniarkami stacijnymi były wyłącznie Niemki, zaś wszystkie zakonnice zostały zobowiązane do noszenia strojów świeckich. Prowadziły jeszcze w Kościanie dom starców, który w 1941r. przeniesiony został do Osieka k. Racotu.

Kościańskie Siostry Miłosierdzia dobrze episały się w losy miasta. Wspomagały księży, niosły pomoc chorym, starym i samotnym.

Katolicy niemieccy

Przed wojną nie było w powiecie kościańskim oddzielnej parafii dla katolików niemieckich. W Bojanowie Starym, gdzie proboszczem był ks. Stanisław Klemt, tamtejszy kościół został przeznaczony dla Niemców. Polakom wstęp był zabroniony, o czym informowała wywieszka z napisem „Fuer Polen verboten”.

Starania niemieckiego Administratora Apostolskiego w Poznaniu o otwarcie w styczniu 1942r. parafii w Kościanie i Śmiglu nie odniosły skutku. Władze okupacyjne uważały bowiem, że jedna parafia (w Bojanowie) wystarcza dla potrzeb katolików niemieckich.

W Kościanie nabożeństwa dla wojska odprawiano do września 1943r. w kościele farnym, potem w kościele Świętego Ducha, a od września 1944r. w kaplicy Zakładu Psychiatrycznego. Zakład ten zamieniono w 1940 r. na koszary.

Katolikom niemieckim w Lesznie przekazano kościół farny pod wezwaniem Świętego Mikołaja. Zabrano ludności polskiej jedyny kościół katolicki w mieście. Administratorem parafii został ks. Jakub Schmegner, przesiedleńca z Bukowiny. Do jego obowiązków należała także obsługa dwóch parafii, i to: Długie Stare i Święciechowa, zamieszkałych przed wojną w większości przez katolików niemieckich. W Gołanicach pozostał w swojej parafii ks. Franz Rademacher, w Bukówcu ks. prob. Ryszard Platz, który we wrześniu 1942r. przeszedł do Kaszczoru. Do Gostynia dojeżdżał z Biechowa k. Wrześni ks. Max Reymann, a w Rawiczu pozostał w swojej parafii ks. prob. Alfred Gumprecht.

Okupacyjne losy duchowieństwa diecezjalnego

1. **Bednarkiewicz Stanisław** ur. 7 V 1879 r. w Zimnie pow. Środa Wilkp., wyśw. 2 IV 1905 r., proboszcz w Kościanie, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., zm. 9 XII 1941 r. w Dachau.

2. **Berek Antoni** ur. 8 I 1891 r. w Perzycach pow. Krotoszyn, wyśw. 13 II 1916 r., prefekt gimnazjalny w Kościanie, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., zm. 2 V 1942 r. w Dachau.

3. **Ciążyński Stanisław** ur. 6 IV 1889 r. w Poznaniu, wyśw. 11 II 1912 r., proboszcz w Wonieściu, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 do 22 V 1940r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., Dachau do 12 X 1942 r., zginał w transp. inwalidów.

4. **Cieplucha Zygmunt** ur. 25 XI 1882 r. w Krajkowie pow. Śrem, wyśw. 11 II 1906 r., proboszcz w Oborzyskach Starych. W czasie okupacji czynny w duszpasterstwie. Zm. 2 I 1950 r. w szpitalu w Kościanie, pochowany na cmentarzu w Oborzyskach St.

5. **Cichy Stanisław** ur. 20 IV 1901 r. w Szamotułach, wyśw. 1 VII 1928 r., proboszcz w Wilkowie Polskim, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do wyzwol. 29 IV 1945 r. Zm. 30 I 1990 r. w Wilkowie Polskim, pochowany na miejscowym cmentarzu.

6. **Fieweger Teofil** ur. 28 III 1886 r. w Kościanie, wyśw. 11 II 1912 r., proboszcz w Rąbiniu, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1940 r., Dachau do 4 V 1942 r., zginął w transp. inwalidów.

7. **Górski Ludwik** ur. 5 VIII 1876 r. w Ars (Francja), wyśw. 25 XI 1900 r., proboszcz w Wielichowie, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., zm. 6 III 1942 r. w Dachau.

8. **Graszyński Alfons** ur. 9 XI 1879 r. w Lesznie, wyśw. 17 XII 1904 r., rektor kościoła Pana Jezusa w Kościanie, areszt. 3 X 1939 r., więz. w Kościanie do 17 I 1940 r., internowany w Lubiniu do wysiedlenia w 1941 r. do Generalnej Guberni. Zm. 5 VI 1943 r. w Krakowie, pochowany na cmentarzu Rakowickim w grobowcu Księży Misjonarzy.

9. **Gronwald Tadeusz** ur. 15 IX 1890 r. w Poznaniu, wyśw. 15 II 1913 r., prefekt parafialny w Śmiglu, areszt. 25 VIII 1940 r. w m. Ciężęń diecezja wrocławska, więz. w Szczeglinie do 29 VII 1940 r., Sachsenhausen do 14 XII 1940 r., Dachau do 6 V 1942 r., zginął w transp. inwalidów.

10. **Grzesiek Józef** ur. 15 V 1908 r. w Topolnie, wyśw. 17 V 1934 r. wikariusz w Wielichowie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r., do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r. Dachau do zwolnienia w dniu 11 I 1941 r. Zm. 16 VII 1970 r. w szpitalu w Poznaniu, jako proboszcz parafii Bukownica Wilkp.

11. **Guder Jan** ur. 9 II 1879 r. w Baldowicach, wyśw. 11 II 1906 r. proboszcz w Kamieńcu, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., Dachau do 6 V 1942 r., zginął w transp. inwalidów.

12. **Jaskólski Stefan** ur. 28 VII 1901 r. w Cieślinie pow. Inowrocław, wyśw. 16 XI 1928 r., proboszcz w Gryżynie, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., zm. 2 XII 1941 r. w Dachau.

13. **Jazdończyk Jan** ur. 8 III 1889 r. w Wilkowie Polskim, wyśw. 7 III 1914 r. w Kolonii, proboszcz w Bronikowie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do zwoln. 7 IV 1940 r. Do końca okupacji pełnił postugę

duszpasterską w Bronikowie. Zm. 16 VII 1959 r. w Lesznie, pochowany na cmentarzu w Bronikowie.

14. **Jeżewski Czesław** ur. 13 VII 1912 r. w Głaczkowicach, wyśw. 3 VI 1939 r., wikariusz w Parzęczewie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., zm. 16 V 1941 r. w Dachau.

15. **Jurga Wacław** ur. 20 IX 1910 r. w Donatowie pow. Kościan, wyśw. 22 V 1937 r., wikariusz w Wyskoci, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., Dachau do wyzwol. 29 IV 1945 r. Zm. 22 V 1959 r. w Paryżu.

16. **Klemt Stanisław** ur. 16 XI 1866 r. w Obrze pow. Wolsztyn, wyśw. 12 III 1892r. proboszcz w Bojanowie Starym - w czasie okupacji parafia dla katolików niemieckich. Wywieziony w lutym 1945 r. do Kościana zginął.

17. **Kłoś Mieczysław** ur. 20 VI 1882 r. w Stare Łąkie, wyśw. 10 II 1907 r., proboszcz w Białczu Starym, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., zm. 17 XI 1940 r. w Gusen.

18. **Kutzner Leon** ur. 8 VIII 1877 r. w Poładowie pow. Kościan, wyśw. 1 XII 1902 r., proboszcz w Wyskoci, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., Dachau do 18 V 1942r., zginął w transp. inwalidów.

19. **Kuźniak Czesław** ur. 4 III 1914 r. w Poznaniu, wyśw. 22 V 1937 wikariusz w Kościanie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r. zm. 7 XI 1940 r. w Gusen.

20. **Kwiatkowski Milan** ur. 29 V 1910 r. w Kórniku pow. Środa Wlkp. wyśw. 15 VI 1935 r., wikariusz w Śmiglu, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., w Dachau do wyzwolenia 29 IV 1945 r. Zm. 23 V 1985 r. w Czaczu, pochowany na miejscowym cmentarzu.

21. **Leciejewski Stefan** ur. 26 VIII 1908 r. w Hamborn n. Renem, wyśw. 4. VI 1931 r., proboszcz w Łękach Wielkich, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., Da-

16. Tablica na kościele w Gryźynie.

17. Tablica na grobie w Bronikowie.

chau do wyzwol. 29 IV 1945 r.. Zm. 1990 r. w Freising-Neustift (Niemcy).

22. **Mettler Józef** ur. 27 I 1908 r. w Kobylinie pow. Krotoszyn, wyśw. 17 VI 1934 r., wikariusz w Kościanie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., Dachau do wyzwol, 29 IV 1945 r. Po wojnie proboszcz w Gryżynie pow. Kościan i Rozdrażewie pow. Krotoszyn, gdzie zm. 26 VIII 1979 r.

23. **Nowak Kazimierz** ur. 5 XII 1886 r. w Inowrocławiu, wyśw. 15 II 1913 r., proboszcz w Czerwonej Wsi, internowany od 16 II 1940 r. w Bruczkowie i Lubiniu, więz. w Forcie VII w Poznaniu do 15 VIII 1940 r., Buchenwald do 8 XII 1940 r., zm. 23 V 1941 r. w Dachau.

24. **Nowak Stanisław** ur. 1 IV 1877 r. w Poznaniu, wyśw. 1 XII 1902 proboszcz w Śmiglu, areszt. 16 IX 1939 r., więz. w Śmiglu, Kościanie do 17 I 1940 r., internowany w Lubiniu do 17 III 1941 r., wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa. Po wojnie wrócił do Śmigła, gdzie zm. 5 VI 1957 r.

25. **Pankowski Kazimierz** ur. 31 I 1879 r. w Ryszewku, proboszcz w Czaczu, areszt. we wrześniu 1939 r. więz. w Śmiglu i Kościanie do 17 I 1940 r. W drodze do Lubinia ranny w wypadku samochodowym pod Jerką. Po wyleczeniu w szpitalu w Kościanie wyjechał pod koniec stycznia 1940 r. do Generalnego Gubernatorstwa. Zm. 12 III 1945 r. w Rybnej pod Krakowem, pochowany w Czaczu na cmentarzu przykościelnym.

26. **Pawlak Józef** ur. 21 II 1902 r. w Czerlejnii pow. Środa Wlkp., wyśw. 18 X 1925 r., proboszcz w Bonikowie, areszt. 6 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., zm. 8 VI 1942 r. w Dachau.

27. **Rogalewski Adam** ur. 24 VIII 1886r. w Wyskoci pow. Kościan, wyśw. 21 I 1911 r., proboszcz w Konojadzie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940r. do zwolnienia w 1941r. z powodu choroby. W styczniu 1943 r. wysiedlony z Parzęczewa do Generalnej Guberni. Po wojnie wrócił do Konojadu, gdzie zmarł 14 V 1951 r.

28. **Ruszczyński Franciszek, Ksawery** ur. 1 XII 1874r. w Śremie, wyśw. 12 XI 1899 r., proboszcz w Czempiniu, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do wysiedlenia w 1941 r. do Generalnego Gubernatorstwa. Po wojnie wrócił do Czempinia, gdzie zmarł 28 I 1961 r.

29. **Schwarz Antoni** ur. 25 V 1911 r. w Kościanie, wyśw. 17 VI 1934

18. Pogrzeb umy z prochami ks. A. Schwarza w Kościanie.

r., wikariusz, student wydziału prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, zam. w Kościanie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., zm. 7 I 1941 r. w Dachau.

30. **Sopart Józef** ur. 27 VIII 1907 r. w Mnichowicach pow. Kępno, wyśw. 12 VI 1932 r., wikariusz w Czempiniu, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do zwolnienia w maju 1940 r. Do końca okupacji administrator parafii katolików niemieckich w Pniewach. Po wojnie administrator parafii w Solcu pow. Środa Wlkp. Zm. 16 VI 1975 r.

31. **Sibiński Julian** ur. 21 XII 1909 r. w Wielichowie, wyśw. w 1939 r., duszpasterz polski na Korsyce, od września 1939 r. administrator parafii Prochy k. Wielichowa, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., zm. 26 II 1941 r. w Dachau.

32. **Szwankowski Leopold** ur. 31 III 1903 r. w Będzinie, proboszcz w Prochach, w czasie okupacji poza parafią. Po wojnie wrócił do Proch.

33. **Szwędziński Stanisław** ur. 25 IX 1888 r. w Izabelli pow. Wyrzysk, wyśw. 18 VI 1917 r., proboszcz w Buczu, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do wysiedlenia w 1941 r. do Generalnego Gubernatorstwa. Zm. 10 V 1956 r.

34. **Tomczak Stefan** ur. 13 VII 1906 r. w Krajkowie pow. Śrem, wyśw. 19 VI 1933 r., wikariusz w Kościanie, internowany w Lubiniu od 16 II 1940 r. do 22 V 1940 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do 23 V 1940 r., Dachau do 2 VIII 1940 r., Gusen do 8 XII 1940 r., Dachau do wyzw. 29 IV 1945 r. Zm. 11 XI 1992 r. w Rakoniewicach. Pochowany na miejscowym cmentarzu.

35. **Walter Julian** ur. 11 II 1906 r. w Inowrocławiu, wyśw. 28 II 1931 r., proboszcz w Głuchowie, areszt. 7 X 1941 r., więz. w Forcie VII w Poznaniu do zwolnienia 23 XI 1941 r. Ponownie areszt. 7 VIII 1944 r. w Generalnego Gubernatorstwa, wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. Po wojnie administrator parafii p.w. św. Anny w Poznaniu, dziekan, kanonik honorowy Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu. Zm. 26 XI 1973 r.

36. **Wesołowski Roman** ur. 13 VII 1877 r. w Ostrowie Wlkp., dziekan gostyński, proboszcz w Krzywiniu, wysiedlony w 1941 r. do Generalnego Gubernatorstwa. Po wojnie wrócił w 1945r. do Krzywina. Zm. 9 I 1954 r. w szpitalu w Śmiglu, pochowany na cmentarzu w Krzywiniu.

37. **Wyszyński Bolesław** ur. 8 VII 1910 r. w Poznaniu, wyśw. 15 VI 1935 r., wikariusz w Wyskoci, kapelan w Turwi. W czasie okupacji administrator parafii Słupia, areszt. 7 X 1941 r. więz. w Forcie VII w Poznaniu do 28 X 1941 r., Dachau do wyzwol. 29 IV 1945 r. Po wojnie rektor Polskiego Kolegium Papieskiego w Rzymie, adwokat Roty Rzymskiej, Kanonik Gremialny w Poznaniu, gdzie zm. 15 VIII 1989 r.

38. **Zieliński Władysław** ur. 22 VI 1852 r. w Małym Łącku woj. Bydgoszcz, wyśw. 2 IV 1879 r. w Monachium, prob. w Parzęczewie, gdzie zm. 16 IV 1940 r. Pochowany na miejscowym cmentarzu.

Losy benedyktynów z Lubinia

Kapłani:

1. **Dąbrowski Stanisław (Klemens)** ur. 30 III 1875 r. w m. Pruszczyn pow. Wyszogród, śl. zak. 19 III 1911 r. święc. kapł. 29 VI 1903 r., w Lubiniu od 1 XII 1923 r. w czasie okupacji poza Lubiniem, wrócił z Tyńca w kwietniu lub maju 1945 r., zm. 10 III 1953 r.

2. **Golski Tadeusz (Wojciech)** ur. 6 IV 1903 r. w Poznaniu, święc. kapł. 6 VII 1927 r., śl. zak. 1 XI 1931 r., w Lubiniu od 20 X 1938 r. Areszt. 15 VI 1940 r., więz. w Forcie VIII w Poznaniu, od 16 VIII 1940 r. w Buchenwald, od 8 XII 1940 r. w Dachau, zm. 29 I 1941 r.

3. **Jankowiak Teodor (Jan)** ur. 3 XI 1905 r. w Poznaniu, śl. zak. w 1931 r., święc. kapł. w 1936 r., w Lubiniu od 20 VII 1937 r. Ostrzeżony, uniknął aresztowania w dniu 6 X 1941 r. Do końca okupacji ukrywał się w Białczu Starym w pow. kościańskim, w domu urzędnika gospodarczego Franciszka Beby, pełniąc po kryjomu posługę kapłańską. Powrócił do Lubinia w lutym 1945 r. Po jakimś czasie przeszedł do pracy parafialnej. Zmarł na początku lat sześćdziesiątych w Suchym Lesie k. Poznania.

4. **Kubik Henryk (Leander)** ur. 4 I 1909 r. w m. Kramsko, śl. zak. 1 I 1933 r., święc. kapł. 6 VI 1937 r., w Lubiniu od 19 IX 1938 r. Areszt. 12 IV 1941 r. w Siemowie pow. Gostyń w czasie pełnienia posługi kapłańskiej, więz. w Rawiczu do 28 X 1941 r. Zwickau (Saksonia), gdzie 27 III 1942 r. odbył się proces członków konspiracyjnej organizacji gostyńskiej „Czarny Legion” O. Leander skazany na 5 lat obozu karnego, zm. 14 X 1942 r. we Wronkach.

Wybór źródeł

1. Tworzenie obozów dla księży

ATMZK

Der Landrat in Schrimm, mpis.

Gestapo, Poznań, dnia 13 grudnia 1939r.

Urząd Okręgowy Gestapo Poznań IIB nr 406/39 Tgb. nr 3045/39

Dot. wydalenia Polaków i Żydów.

Na podstawie rozporządzenia Wyższego Dowódcy SS i Policji z dnia 12 XI 1939r. będą objęci wydaleniem, poza Polakami i Żydami także duchowni katoliccy. Akcję przeciw tej grupie osób należy tak przeprowadzić, aby internowanie i transport były oddzielne. (...)Do wydalenia przewiduje się ok. 80% katolickich duchownych. Wyboru osób należy dokonać kierując się ich politycznym zagrożeniem. Internowanych nie można umieścić w zwykłych obozach przejściowych z uwagi na możliwość międzynarodowego protestu. Katolicy duchowni powinni być internowani w klasztorach męskich i tam trzymani do zbiorowego transportu. Dla ułatwienia wyboru miejsca na internowanie podaje się następujące klasztory: a) zakony: benedyktyni - Lubiń powiat Kościan, franciszkanie - Goruszki (Miejska Górka) powiat Rawicz, Jarocin , Kobylin powiat Krotoszyn, Osieczna powiat Leszno, Pakość powiat Mogilno, Wronki powiat Szamotuły, Gniezno, Kalisz, Nieszawa, Radziejów Kujawski, jezuiti - Kalisz, bernardyni - Koło, Warta, reformaci- Konin, Włocławek, Chocz, kameduli - Kalisz, kamilianie - Włocławek, b) zgromadzenia zakonne: filipini - Głogówko powiat Gostyń, misjonarze Ducha Świętego - Puszczykowo powiat Poznań, oblaci - Krobia, Markowice, Obra, salezianie - Marszałki powiat Kępno, Ostrzeszów, misjonarze Świętej Rodziny - Kruszewo powiat Czarnków, Bąblin powiat Oborniki, werbiści - Bruczków powiat Gostyń, Chłudowo powiat Poznań (...) oraz 15 innych zgromadzeń. Osadzonym w klasztorach internowania nie wolno wychodzić na zewnątrz, a klasztor ma im zapew-

nić utrzymanie. Do 30 XII 1939r. proszę o sporządzenie imiennych list duchownych. Należy podać: a) dokładne dane osobowe, b) przynależność narodową, c) liczbę duchownych osadzanych w jednym klasztorze d) czy jest możliwość umieszczenia w klasztorach dalszych duchownych, ile? e) przy nazwisku duchownych, których nie przewiduje się do ewakuacji postawić czerwony krzyżyk. Aby ewakuację przyspieszyć należy bezwarunkowo dotrzymać terminu. [Pieczętka gestapo, podpisał: dr Bischoff, SS - Sturmbannführer, radca rządowy].

2. Zawiadomienie o internowaniu

ATMZK

Gestapo Poznań, dnia 12 stycznia 1940r.

Urząd Okręgowy Gestapo Poznań IIB nr 3035/39, mpis.

Pan Leon Stępiak w Kębłowie powiat Wolsztyn [ks. wikariusz w Kębłowie - dop. M.K]. Należy zgłosić się 27 stycznia 1940r. między godziną 9-10 w Landratsamcie w Wolsztynie. Jako bagaż może pan zabrać karton bielizny osobistej i pościelowej, koc i siennik, razem do łącznej wagi 50 kg. Pieniądze do 50 marek. W wypadku niestawienia się bez uzasadnionych powodów - będą zastosowane środki policyjne.

3. Sporządzanie list proskrypcyjnych

ATMZK

Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Posen, 04.06.1940 Abt IIB 727/40
- odpis

Dot. duchowieństwa katolickiego.

Stosownie do rozporządzenia Wyższego Dowódcy SS i Policji z dnia 12 XI 1939r. w sprawie przeprowadzenia internowania duchowieństwa katolickiego - akcja została przeprowadzona i zakończona. Dla ogólnego jednak rozeznania należy sporządzić do 20 VI 1940r. imienną listę duchowieństwa pozostającego jeszcze w tamtejszym powiecie z wyjątkiem już internowanych.[pieczętka gestapo, podpisał : dr Bischoff, SS - Sturmbannführer, radca rządowy

Landrat powiatu kościańskiego, Kościan dnia 10 VI 1940r. Do panów komisarzy w powiecie. Przesyłając odpis oczekuję o nadeśnięcie do 16 VI 1940r. imiennej listy z pełnymi danymi personalnymi i miejscem zamieszkania katolickich duchownych. Terminu należy bezwzględnie dotrzymać. [w zastępstwie: podpis nieczytelny]

4. Zakaz wystawiania dokumentów kościelnych w języku polskim.

ATMZK

Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Posen, 2 VII 1940 IIB - odpis
Dot. wystawiania dokumentów przez polskich duchownych.

W ostatnim czasie wpłynęło ze Starej Rzeszy wiele skarg na polskich duchownych Kościoła rzymskokatolickiego w sprawie sporządzania wyciągów z ksiąg kościelnych w języku polskim i to wielokrotnie na formularzach z nadrukiem w brzmieniu polskim(...). Ustalono, że takie postępowanie polskiego duchowieństwa wynika z ich fanatycznego poczucia przynależności do narodu polskiego, ale często także z nieświadomości(...)

Wyciągi z ksiąg kościelnych należy sporządzać tylko w języku niemieckim. Za nieprzestrzeganie tego zarządzenia grozi wszczęcie postępowania karnego przez gestapo(...). [pieczętka gestapo, podpisał : dr Bischoff].

Landrat powiatu kościańskiego, Kościan, 15 lipca 1940r. Do panów komisarzy w powiecie. Przesyłam odpis do wiadomości i dalszego załatwienia. [w zastępstwie: podpis nieczytelny].

5. Usuwanie pomników i figur religijnych.

ATMZK

Gen. Posten: Schmiegel, Schmiegel 14 XI 1940

Do Pana Burmistrza miasta Śmigiel. Dot. usunięcia polskich kościelnych pomników na podstawie zarządzenia Landrata z 11 XI 1940r. W obwodzie śmigielskim nie ma żadnych pozostałości po kościelnych pomnikach, natomiast w Koszanowie na skrzyżowaniu dróg stoi polski krzyż drewniany, który nie przeszkadza, ale utrudnia ruch komunikacyjny. Usunięcie go z punktu widzenia policyjnego jest pilnie konieczne, zwłaszcza z uwagi na brak ulicznego oświetlenia w Koszanowie. [podpisał: Hoffmann, komendant posterunku żandarmerii w Śmiglu]

6. Zawiadomienie o śmierci w Dachau

ATMZK

Telegramm aus Dachau 7 XI 1941r.

Antoni Schwarz ulica Poznańska 12 Kościan. Antoni Schwarz (ksiądz

- dopisek autora) zmarł tutaj 7 stycznia 1941r. o 2.20. W przeciągu 24 godzin należy powiadomić nas o chęci obejrzenia zwłok, które będą spalone w krematorium w Monachium. W sprawie przesłania urny z prochami należy porozumieć się z Monachium, o dokument zgonu zwrócić się do Urzędu Stanu cywilnego w Dachau. [Komendant Obozu Koncentracyjnego Dachau, SS-Sturmbannführer Pürkowski].

7. Ograniczenia w słuchaniu spowiedzi

ATMZK

Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Posen, Abt. IIB nr 200/41, Posen 28 I 1941 - odpis

Dot. słuchania spowiedzi przez katolickich duchownych polskich.

Na pytania z różnych stron podaję, że polityka państwa nie dopuszcza, aby rozmaite polskie katolickie gminy kościelne najmowały w niedzielne popołudnia księży z sąsiednich parafii dla słuchania spowiedzi. Wyjątkiem może być przypadek, kiedy miejscowy ksiądz jest chory lub ma inne przeszkody w słuchaniu spowiedzi. Kurię biskupią w Poznaniu powiadomiono w powyższej sprawie. O wykroczeniach przeciw mojemu zarządzeniu oczekuję doniesień. [rodzielnik: Do panów Landratów, podpisał: Bischoff].

Landrat powiatu kościańskiego, Kościan, 10 II 1941r. Do panów komisarzy w powiecie. Przesyłam odpis do wiadomości. W wypadku ustalenia wykroczeń przeciw zarządzeniu oczekuję sprawozdań. [podpis: nieczytelny]

8. Inwigilacja młodzieży katolickiej

ATMZK

Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Posen, Aussendienststelle Kosten, Kosten 5 VI 1941.

Bardzo pilne, polecony. Pan Landrat dr Liese w Kościeniu. Dot. święta [niemieckiej] młodzieży katolickiej 8 VI 1941. Święto młodzieży katolickiej na całym terytorium Rzeszy będzie obchodzone w tym roku 8 czerwca. Święto to było obchodzone w poprzednich latach jako dzień wyznania wiary młodzieży katolickiej i może być wykorzystane jako masowa demonstracja przeciwko Hitler-Jugend i Związkowi Niemieckich Dziewcząt.

Proszę o przeprowadzenie obserwacji w dniu 8 VI 1941r. i o złożenie sprawozdania do dnia 12 VI 1941r. [Z polecenia podpisać: Gieseler].

Landrat powiatowy kościański, Kościan, 6 VI 1941r. Do panów komisarzy w powiecie, powiatowego kierownika żandarmerii i posterunków. Odpis [podaję] do wiadomości i poczynienia obserwacji kościołów katolickich. Wyniki należy dokładnie przekazać do 10 VI 1941r. [podpis nieczytelny].

9. Przygotowanie do I Komunii św.

ATMZK

Der Reichstaathalter Posen, I/51 147 Posen 26 VI 1941 - odpis.

Do panów prezesów rejencji w Poznaniu, Inowrocławiu i Łodzi z odpisami dla panów starostów i nadburmistrzów. Do Wyższego Dowódcy SS i Policji w Poznaniu. dot. nauczania polskich dzieci religii. Z natychmiastowym skutkiem zarządzam, żeby jedynie latem i zimą w środę od godziny 14-16 można było spowiadać i przygotowywać polskie dzieci do komunii. Wobec powyższego nie ma innej możliwości uregulowania spowiedzi i przygotowywania do komunii przez polskie duchowieństwo. W nauce mogą brać udział tylko te dzieci, które przygotowują się do [pierwszej] spowiedzi i komunii. Zabrania się polskiemu duchowieństwu włączania się w inne lekcje ogólnego nauczania religijnego. Proszę poprzez Landratów lub nadburmistrzów zaprosić [do urzędów] polskich duchownych i w rozmowie upomnieć. Równocześnie proszę polskim duchownym przekazać, że w przypadku nadużyć udzielone zezwolenie będzie natychmiast odwołane, a nauka przez polskie duchowieństwo zakazana. W miastach napomnień udzielają ekspozytury gestapo. Gdy mimo napomnień duchowieństwo polskie nadal będzie nadużywać zezwolenia proszę o natychmiastowy meldunek. [w zastępstwie podpisać: dr Mehlhorn]

Landrat powiatu kościańskiego, Kościan, dnia 10 VII 1941

Do pana komisarza miasta Kościana, Przesyłam odpis do wiadomości i uwagi. [w zastępstwie: podpis nieczytelny].

10. Grabież biblioteki benedyktynów w Lubiniu.

APP

Der Landrat Kosten sygn. 25 s. 19, Komisarz Urzędu Krzywiń- Lubią 14 VI 1941.

Do pana Landrata w Kościanie. Dot. zbiorów naukowych biblioteki klasztornej. Podstawa: zarządzenie z 11 VII 1941 - L2. Biblioteka klasztorna w Lubiniu została przejęta przez Państwową Bibliotekę w Poznaniu. [podpis nieczytelny].

11. Oznakowanie polskich kościołów

ATMZK

Der Bürgermeister im Schmiegl, mpis. kopia, Śmigiel 1 VII 1941.

Do polskiej parafii katolickiej- wikariusz Kwiatkowski w Śmiglu. Dot. oznakowania polskiego kościoła. W moim zarządzeniu, z 21 VI br. podkreślono, żeby tablica z napisem „polnische Kirche" (polski kościół) była dobrze przytwierdzona do muru kościoła. Tak się jednak nie stało. Czynię pana odpowiedzialnym za to, aby tablica ta była odpowiednio umocowana i nie mogła się oderwać. Oczekuję pełnego meldunku do 5 bm. [podpis nieczytelny].

12. Ograniczenia w pogrzebach katolickich

ATMZK

Der Landrat des Kreises Kosten, Kosten 14 VIII 1941

Do komendanta żandarmerii w miejscu. Dot. organizowania pogrzebów przez katolicki kościół polski. Ostatnio urządzone są różne polskie pogrzeby katolickie, które przyjmują charakter politycznych demonstracji. Zarządzam wprowadzenie następujących uregulowań: 1) Wychodzący z mieszkania kondukt pogrzebowy Polaków może poruszać się tylko w bezwzględnej ciszy, z udziałem najbliższych krewnych, bez niesienia chorągwi, krzyża, bez ministrantów itp. 2) W miastach i w innych miejscowościach, dysponujących kostnicą kondukt pogrzebowy powinien ruszać z tego pomieszczenia. Także w takim przypadku obowiązują postanowienia wymienione w punkcie 1. 3) W uroczystościach, odbywających się przed lub po pogrzebach mogą uczestniczyć najbliżsi krewni zmarłego, a więc współmażonek i dzieci, rodzice i rodzeństwo oraz współmażonkowie i dzieci tych ostatnich. Każdy proboszcz parafii odpowiada za przestrzeganie niniejszego zarządzenia.

[podpisał: Biegemann]

Żandarmeria powiatu kościańskiego. Wszystkie posterunki żandarmerii w powiecie do wiadomości. [podpisał: Goldhahn]

13. Zabór dzwonów

ATMZK

Gend. Kreis Kosten, Kosten 26 I 1942.

Do posterunków żandarmerii w powiecie. Dot. zdjęcia dzwonów kościelnych. Podstawa: zarządzenie gestapo w Poznaniu z 22 I 1942, nr 29/42. Na czas zdejmowania dzwonów posterunki żandarmerii otworzą kościoły. Zaraz po zakończeniu akcji kościoły mają być zamknięte. O przeprowadzonej akcji należy złożyć krótkie sprawozdanie. W kościołach niemieckich wolno pastorni zwrócić uwagę z amfony na niezbędność przeprowadzanej akcji. [podpisał: Neugebauer, porucznik żandarmerii, komendant powiatowy].

14. Nabożeństwo w Buczu

ATMZK

Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Posen, Aussendienststelle Kosten, 5781/42 Kosten 20 III 1942, mpis.

Do posterunku żandarmerii w Śmiglu. Dot. katolickiego nabożeństwa polskiego w kościele w Buczu pow. kościański... Na złożony wniosek odbędzie się w niedzielę 29 III 1942 w kościele w Buczu polskie nabożeństwo katolickie, w którym udział brać wolno tylko Polakom. Zezwala się na odprawienie nabożeństwa w godzinach od 8.00 do 9.00. Dla otwarcia kościoła proszę wysłać do Bucza na godzinę 7.30 urzędnika żandarmerii. Urzędnikowi proszę polecić sprawdzenie kościoła przed nabożeństwem. Po zakończeniu nabożeństwa, kościół trzeba ponownie zamknąć i opieczetować. Klucze do kościoła należy przechowywać na posterunku żandarmerii. Polski duchowny - ksiądz Jazdończyk z Bronikowa pow. kościański otrzymał wiadomość i będzie w Buczu o godzinie 7.30 dla odprawienia nabożeństwa. Proszę starać się, aby przed kościołem nie było zbiorowiska, a tylko tylu Polaków ile jest miejsca w kościele. Ponadto proszę o sprawozdanie ilu Polaków brało udział w nabożeństwie. [z polecenia: Adolpf].

15. Konfiskata chorągwi kościelnych

ATMZK

Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Posen, Aussendienststelle Kosten, 1153/42 Kosten 4.06.1942

Do kierownictwa żandarmerii w Kościanie. Dot. odbioru chorągwi z zamkniętych polskich kościołów katolickich. W trakcie zbiórki materiałów włókienniczych, namiestnik Rzeszy wyraził pogląd, że znajdujące się w zamkniętych kościołach chorągwie winny również być objęte zbiórką, jeśli nie mają wartości kulturalnej. Klucze do zamkniętych kościołów znajdują się na posterunkach żandarmerii i po zakończeniu akcji powinny tam znów wrócić. [podpisał: Gieseler]

Żandarmeria powiatu kościańskiego, Kościan 5 VI 1942. Do posterunków żandarmerii w powiecie kościańskim. Powyższy odpis do wiadomości. [podpisał: Neugebauer, komendant powiatowy]

16. Dywany i chodniki z kościołów.

ATMZK

Schutzpolizei Dienstabteilung der Kreisstadt Kosten, Kosten 26 XI 1942.

W polskim kościele katolickim w Kościanie znajduje się jeszcze: 16 dywanów, 3 chodniki, 2 dywaniki i 3 stare nakrycia ołtarza. Większość tych rzeczy jest w złym stanie i nadaje się tylko na przerób. [podpis nieczytelny].

Policja ochronna miasta powiatowego Kościan, Kościan 30 XI 1942.

Wyżej wymienione dywany, chodniki i dywaniki zostały dostarczone 30 XI 1942 do Landratsamtu. [podpis nieczytelny]

17. Magazyny w kościołach

ATMZK

zbiór dokumentów okupacyjnych.

Do Landrata powiatu kościańskiego, pana majora Lorenza w Kościanie pismo z 30 IX 1943r. Poufne. Dot. przeznaczenia zamkniętych polskich kościołów na cele magazynowe. W mieście Kościanie nie ma żadnego kościoła katolickiego, który nie byłby użyteczny. Nie ma też kościołów polskich, któreby trwale używano do odprawiania polskich nabożeństw. Kościół przy ul. Szpitalnej i Kościelnej (fara) jest zamknięty, ale od czasu do czasu służy polskim katolikom, za zgodą gestapo na odprawianie nabożeństw. W kościele tym odprawia się też nabożeństwa dla żołnierzy Wehrmachtu. Klucze do kościoła są zabezpieczone na posterunku policji... W Kościanie znajdują się ponadto jeszcze dwa polskie kościoły katolickie, i to: przy Placu Sądowym oraz przy ulicy

Poznańskiej pomiędzy domami 48 i 50. Obydwa kościoły są używane przez Sztab Pracy SS na magazyny mebli. O ewentualne zmianach poinformujemy. [podpis nieczytelny].

18. Odprawienie nabożeństwa w kościele w Buczu

ATMZK

Gend.-Posten, Butz Kreis Kosten, 132/43, Kosten 5 IX 1943.

Do pana Landrata powiatu kościańskiego. Dot. polskiego nabożeństwa katolickiego w Buczu 5 IX 1943. Podstawa: pismo Landrata powiatu kościańskiego z 27 VIII 1943. Katolickie nabożeństwo polskie odbyło się w dniu 5 IX 1943 w godzinach 7.00-8.00. Przez pół godziny odbywały się chrzty. Kościół otworzył i zamknął urzędnik żandarmerii. Nabożeństwo odbyło się bez zakłóceń. Udział wzięło 1100 osób. Klucze zostały przekazane komisarzowi miejskiemu w Śmiglu.

19. Magazyny w kościołach

ATMZK

Schutzpolizei Dienstabteilung der Kreisstadt Kosten, Kosten 20.01.1944, poufne

Do pana Landrata powiatu kościańskiego majora Lorenza w Kościanie. Dot. Zezwolenia na przeznaczenie polskich kościołów na cele magazynowe... Polski kościół katolicki - narożnik ulicy Szpitalnej i Kościelnej - jest obecnie używany jako magazyn na sprzęt radiowy. Polski kościół katolicki przy ulicy Poznańskiej nie jest już używany przez Sztab Pracy SS na magazyn mebli. Tu odbywają się od czasu do czasu nabożeństwa dla żołnierzy Wehrmachtu. [podpis nieczytelny]

20. Niszczenie dokumentów kościelnych

APP

Der Landrat Kosten, sygn. 29 s. 9, Der Reichsstaathalter im Warthegau - Gauselbstverwaltung, Gausippenamt III a 8, Posen, 17 VI 1944.

Do pana Landrata powiatu kościańskiego w Kościanie. Dot. zabezpieczenia dokumentów kościelnych. Podstawa: moja osobista bytność w Kościanie w dniu 16.06.1944. Wczoraj - z moimi współpracownikami - przejrzałem zbiory dokumentów z byłych polskich kościołów złożone w piwnicach Landratsamtu w Kościanie. Wybrany materiał został zapako-

wany do 6 skrzyń i jest gotowy do przewiezienia do klasztoru w Gostyniu. Do tego dochodzi jeszcze materiał znajdujący się w pomieszczeniu biurowym pana inspektora Fischera, a wybrany przez docenta. dr Dille. Pozostałe zbiory, pozostające jeszcze w piwnicach Landratsamtu należy przeznaczyć na makulaturę. [podpis nieczytelny]

21. Magazynowanie w kościołach

ATMZK

Schutzpolizei Dienstabteilung der Kreisstadt Kosten, Kosten 20 VII 1944.

W mieście Kościanie znajdują się trzy polskie kościoły. Kościół przy ulicy Kościelnej jest używany na magazyn sprzętu radiowego. Kościół przy Placu Sądowym używany jest przez Sztab Osiedleńczy SS. Kościół przy ulicy Poznańskiej służy do odprawiania nabożeństw dla żołnierzy Wehrmachtu i od czasu do czasu dla polskiej ludności. [podpis nieczytelny]

Uzupełnienie, Kościan 26.07.1944 Kościół przy placu Sądowym jest już używany przez miejscowy zarząd wojskowy jako magazyn. [podpis nieczytelny]

22. Odprawianie nabożeństw w zamkniętych polskich kościołach.

APP

Der Landrat Kosten sygn. 28; Der Landrat des Kreises Kosten, Kosten 5 IX 1944, L 2 148/11.

Do pana proboszcza Jazdończyka w Bronikowie powiat Kościan.

Dot. katolickiego nabożeństwa polskiego w Wilkowie pow. Kościan 17 IX 1944 i w w Buczu pow. Kościan w dniu 1 X 1944. Sprawa: pismo z 3 IX 1944.

Zezwala się na odprawienie nabożeństw w godzinach 7.00-8.00 w polskim kościele w Wilkowie w dniu 17 IX 1944 oraz 1 X 1944 w Buczu. Na chrzty wyznacza się pół godziny. Posterunki policji otrzymały od nas zawiadomienie o otwarciu kościołów. [podpis nieczytelny]

Uwaga: zezwolenie wydano zgodnie z wnioskiem ks. proboszcza.

23. Kościoły w Kościanie

ATMZK

Schutzpolizei Dienstabteilung der Kreisstadt Kosten, Kosten 18 X 1944.

Do burmistrza miasta powiatowego w Kościanie. W Kościanie polskie kościoły katolickie przy ulicy Kościelnej i przy placu Sądowym nadal

służą celom magazynowym. Kościół [św. Ducha] przy ulicy Poznańskiej służy celom kościelnym, tak samo kościół ewangelicki przy ulicy Adolf Hitler Strasse. W wypadku dalszego zapotrzebowania na cele magazynowe trzeba będzie przyrzeć się kościołowi przy ulicy Poznańskiej. [podpis nieczytelny]

24. Odprawianie nabożeństw w zamkniętych polskich kościołach

APP

Der Landrat Kosten sygn. 28

Der Landrat des Kreises Kosten, Kosten 6 I 1945, L2 148/11

Do pana proboszcza Ciepluchy w Oborzyskach Starych powiat Kościan. Dotyczy: polskich nabożeństw katolickich w kościele w Kościanie w dniu 28 I 1945, w Turwi powiat Kościan w dniu 11 II 1945 i w Kościanie w dniu 25 II 1945. Zezwala się na odprawienie nabożeństw w godzinach 7.00 - 8.00 w polskim kościele w Kościanie 28 I 1945, w Turwi - 11 II 1945 oraz w Kościanie - 25 II 1945. Na chrzty wyznacza się pół godziny. Posterunki policji otrzymały zawiadomienie o otwarciu kościołów. [podpis nieczytelny]

Uwaga: zezwolenie wydano zgodnie z wnioskiem ks. proboszcza.

Źródła i opracowania

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Rocznik Archidiecezji Poznańskiej za 1938r.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Reichsstaathalter Posen, Landrat Kosten 1939 - 1945

Archiwum Państwowe w Lesznie, Akta Miasta Kościana, Krzywina, Miejskiej Górki.

Banaszak M., Bednarkiewicz Stanisław (1871-1941), proboszcz kościański oraz Ciążyński Stanisław (1889-1941), redaktor „Przewodnika katolickiego”, proboszcz w Wonieściu w: Księża społecznicy w Wielkopolsce 1894-1919, Słownik Biograficzny t. I (A-H) Gniezno 1992

Cieplucha Z., Parafie bez pasterzy w: Zew Chrystusowy, jednodniówka z okazji zakończenia misji, Kościan 28 X 1945.

Gierliński J., Kronika parafialna Kościoła pw. św. Mikołaja w Krzywiniu, Krzywiń mpis.

Florkowski H., Siostra Maria Wiśniewska (1905-1943) zapomniana męczennica, w: Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej 1984-86, Kościan 1992.

Florkowski H., Z dziejów Sióstr Miłosierdzia w Kościanie, w: „Wiadomości Kościańskie”, nr nr 3,4,5,8/9,10 z 1994r.

Florkowski H., Sługa Boży - brat Józef Zapłata, w: „Wiadomości Kościańskie”, nr 2 z 1997r., s. 66.

Jacewicz J. Woś J., Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945 zeszyt IV i V, Warszawa 1978.

Jazdończyk J., Kronika parafialna parafii Bronikowo t. II, Bronikowo 1948 mpis.

Kaczmarek St., Martyrologium kapłanów kościoła rzymskokatolickiego z powiatu kościańskiego w czasie okupacji hitlerowskiej 1939-1945, Pępowo 1972 mpis.

Kasprzycki M., Duchowieństwo Archidiecezji Poznańskiej w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945, praca napisana w Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu, Poznań 1983 mpis.

Koszewski M. Zielonka J., Pod hitlerowskim panowaniem, w: Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej 1961-1971, Kościan 1972.

- Koszewski M., Książd Alfons Graszyński 1879-1943 wybitny Polak i społecznik, Kościan 1983
- Koszewski M., Kościańska Księga Śmierci (1939-1945) ofiary terroru nazistowskiego, Kościan 1992
- Koszewski M., Książd Antoni Schwarz, w: Wiadomości Kościańskie nr 1/1992
- Koszewski M., Internowanie duchownych katolickich w Lubiniu w latach 1940-1941, w: Zeszyty Lubińskie zeszyt 1, Kościan 1991
- Koszewski M., Sanktuarium Maryjne Ziemi Kościańskiej, Kościan 1995
- Koszewski M., Cieplucha Zygmunt (1882-1950) proboszcz w Oborzyskach oraz Graszyński Alfons (1879-1943) proboszcz w Gościeszynie, rektor kościoła Pana Jezusa w Kościanie w: Księga społecznicy w Wielkopolsce (1894-1919) op. cit.
- Kozłowski J., Górski Ludwik (1876-1942) proboszcz w Wielichowie oraz Gronwald Tadeusz Edward (1890-1942) prefekt szkoły wydziałowej w Śmiglu, w: Księga społecznicy w Wielkopolsce (1894-1919) op. cit.
- Kronika parafii farnej w Kościanie
- Kwiatkowski M., Wspomnienia okupacyjne 1939-1945, Czacz 1982 mpis.
- Łabiński K., Z lat okupacji hitlerowskiej, Markowice mpis
- Łuczak Cz., Dyskryminacja Polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej, Poznań 1966
- Łuczak Cz., Późnienie ludności polskiej w kraju Warty 1939-1945, Poznań 1987
- Łuczak Cz., Żurowski M., Działalność wielkopolskiego duchowieństwa w okresie zaborów w ocenie władz hitlerowskich, w: Życie i myśl nr 11/12, Poznań 1986
- Męczennicy za Wiarę 1939-1945 [Duchowni i świeccy, którzy prześladowani przez nazizm dali Chrystusowi ofiarą życia świadectwo miłości], Warszawa 1996.
- Mika J.M., Walka z Kościołem, 3 lata walki kulturalnej w Kościanie, Kościan 1928
- Naskręt T., Historia kościoła i parafii Oborzyska Stare do 1945r., praca magisterska napisana na seminarium naukowym z historii Kościoła w Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu, Poznań 1987 mpis.
- Pawicki J., Przydrożne kapliczki na ziemi kościańskiej, w: Wiadomości Kościańskie nr 12/93, 1-4/94
- Samoliński.M., Z moich wspomnień z lat okupacji hitlerowskiej, Skoki mpis

Stelmaszyk T., *Moje wspomnienia - II wojna światowa 1939-1945*, Lubin 1979
mpis,

Stopniak Fr., *Polskie świątynie katolickie podczas II wojny światowej*, ATK Warszawa 1982

Śmigiel K., *Szematyzmy duchowieństwa niemieckiego w „Wartheland”* w: *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne* nr 36 (1978)

Śmigiel K., *Kościół katolicki w tzw. Okręgu Warty 1939-1945*, Lublin 1979

Święty Andrzej [Gazetka parafii Wyskoć], nr 1 z 1999r.

Zielonka J., *Pod niemiecką okupacją*, w: *Kościół zarys dziejów*, Warszawa - Poznań 1985

Z katakumb wspomnień, Kościan 1946

Ważniejsze skróty:

APP - Archiwum Państwowe w Poznaniu

ATK - Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie

ATMZK - Archiwum Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej

Spis treści

Wprowadzenie (Jerzy Zielonka)	3
Marian Koszewski, Kościół katolicki...	7
- Ograniczenie praktyk religijnych	8
- Eksterminacja duchowieństwa	10
- Zamknięcie kościołów, zabór mienia	19
- Duszpasterstwo jawne	22
- Duszpasterstwo tajne	24
- Siostry Miłosierdzia	25
- Katolicy niemieccy	25
- Okupacyjne losy duchowieństwa	26
- Losy benedyktynów z Lubinia	33
Wybór źródeł	34
Źródła i opracowania	45

